

ВІДГ У К

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
академіка НАПрН України, заслуженого юриста України
Оніщенко Наталії Миколаївни**

**на дисертацію Софінської Ірини Дмитрівни на тему:
«Філософсько-правова доктрина громадянства», поданої на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 –
філософія права**

Правовий розвиток сучасних держав відбувається в умовах складних та неоднозначних процесів, що полягають, серед іншого, у здійсненні численних реформ практично у всіх важливих сферах та галузях суспільного життя. Вочевидь осмислення таких процесів вимагає здійснення не лише належного доктринального супроводу їх практичного впровадження у реальну соціальну дійсність, а й розробки глибоких філософсько-світоглядних засад їх обґрунтування, що надасть можливість правильно спрогнозувати та визначити їх конкретні наслідки в межах визначених темпорально-просторових вимірах.

У зазначеному контексті особливої актуальності набувають дослідження різноманітних питань, пов'язаних з визначенням філософських засад правової ідентичності особи, зокрема, в межах інституту громадянства. Останнє пов'язано з тим, що правовий зв'язок людини з державою має особливе значення, оскільки саме завдяки громадянству людина набуває всю повноту прав і свобод, що є визначальним чинником для функціонування та розвитку сучасних демократичних держав. Право на громадянство, безумовно, є одним із найважливіших та невід'ємних прав людини, основою правового статусу особистості як в межах окремої держави, так і на міжнародній арені. Більше того, інститут громадянства є основою конституційного ладу відповідної держави.

Крім цього, не можна не враховувати також і того факту, що зростання міграційних процесів в межах всього світу обумовлює необхідність створення державами якісної правової бази, присвяченої регулюванню питань громадянства. При цьому слід зазначити, що складність та

неоднозначність природи громадянства призводить до формування різних, нерідко протилежних точок зору, ідей та рекомендацій, спрямованих на удосконалення нормативно-правової бази у цій сфері.

Доцільність наукової розробки філософсько-правової доктрини громадянства пов'язана, зокрема, з складними подіями політичного, соціального, економічного характеру, які відбуваються зараз в Україні, та вирішення яких має особливе значення для держави та суспільства в цілому. При цьому очевидним слід визнати, що якісні перетворення у національній правовій системі Української держави вимагають, серед іншого, здійснення відповідних змін у законодавстві, спрямованих на забезпечення більшої ефективності реалізації та захисту права людини на громадянство.

Зокрема, перед органами публічної влади України постають нові виклики, які потребують застосування сучасних підходів для досягнення ефективних рішень у контексті визначення особливостей набуття особою громадянства від народження, з'ясування спільних та відмінних ознак звичайної, виняткової і привілейованої натуралізації, уточнення підстав припинення громадянства та особливостей скасування набуття громадянства (денатуралізації), регламентування подвійного (множинного) громадянства, зменшення випадків безгромадянства тощо.

Зазначені факти обумовлюють потребу здійснення комплексного дослідження філософсько-правової доктрини громадянства як основи гарантування правовладдя та розвитку демократизму держави, правової ідентичності особи тощо.

Вищевикладене характеризує актуальність поданої до захисту роботи, яка є першим комплексним дослідженням філософсько-правової доктрини громадянства, в якому сформовані та актуалізовані основні підходи до визначення громадянства в контексті конституалізації правовладдя (верховенства права), впливу мультикультуралізму та консюмеризму, постнаціонального і транснаціонального громадянства, глобалізації та міграції й гарантування прав людини.

Дисертація виконана у відповідності до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, та відповідає вимогам Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 року (ст. 3).

Тема дисертаційної роботи відповідає науковому напрямку Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»: «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24 червня 2014 року (*протокол № 5*). Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»: «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Достовірність та обґрунтованість отриманих висновків у дисертації забезпечується методологічною основою, яка є сукупністю філософських, загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Застосована у дисертації методологія цілком забезпечила об'єктивний та результативний аналіз досліджуваної теми.

У дисертації сформовані основні підходи до визначення громадянства в контексті конституалізації правовладдя (верховенства права), впливу мультикультуралізму та консюмеризму, постнаціонального і транснаціонального громадянства, глобалізації та міграції й гарантування прав людини. В межах дисертаційного дослідження отримано результати, які наділені науковою новизною та мають сутнісне інноваційне значення для розвитку правознавчих ідей у сфері гарантування прав людини і забезпечення національної ідентичності та безпеки держави.

Дисертантом проаналізовано, систематизовано і класифіковано значний масив наукових праць й нормативно-правових актів, в яких містяться характерні для сучасного філософсько-правового дослідження підходи щодо визначення сутності та природи громадянства, особливостей його набуття і припинення, визначення ціннісних засад громадянства в умовах демократичного розвитку тощо.

На основі аналізу та узагальнення наукових праць, а також відповідних нормативно-правових актів, автором сформульована низка теоретичних положень та висновків, які мають ознаки наукової новизни. Зокрема, заслуговують на увагу насамперед такі положення наукової новизни:

1) обґрунтовано, що громадянство має універсальний комплексний характер, оскільки означає не лише формальний правовий статус особи, а й приналежність до держави, вказує на постійний у часопросторі правовий та ефективний зв'язок між особою та державою, без зазначення етнічного походження особи, що передбачає певний набір взаємних прав, обов'язків та привілеїв;

2) встановлено, що правова доктрина громадянства – це аналітичний спосіб осмислення невід'ємності та невідчужуваності права кожної людини на громадянство і належність до певної держави, сформованості взаємних прав і обов'язків громадянина та держави як всередині держави, так і за її межами, побудованих на особливих онтологічних та епістемологічних, антропологічних і аксіологічних основах;

3) запропоновано внести зміни та доповнення до закону України «Про громадянство»: додати до основних підстав припинення громадянства денатуралізацію; визначити та регламентувати чіткі критерії відмінності між денатуралізацією та скасуванням набуття громадянства; встановити заборону на ренатуралізацію особи, беручи до уваги об'єктивні обставини зміни правової ідентичності особи;

4) узагальнено пропозиції щодо визначення дефініції «кліматичного біженця» у контексті захисту конституційного права людини на безпечне для

життя і здоров'я довілля, закріплення у законодавчій площині, насамперед на міжнародно-правовому рівні (зокрема, щодо перегляду та удосконалення Конвенції ООН про статус біженців 1951 року);

5) обґрунтовано, що становлення сучасної антропосфери громадянства на підставі європейського та світового досвіду відбувається завдяки еволюціонуванню первинних (філіація) та вторинних способів (натуралізація, оптація, трансферт) набуття особою громадянства. Первинному способу набуття особою громадянства властива часова ознака – факт народження особи, а тому діє від її народження та не залежить від її волі. Усі вторинні способи набуття особою громадянства застосовуються після її народження та залежать від її волевиявлення (за винятком трансферту громадянства).

На підставі аналізу та узагальнення існуючих юридичних інтерпретацій автором доведено, що набуття особою громадянства від народження найчастіше відбувається на підставі використання кумулятивно як права крові (*ius sanguinis*), так і права ґрунту (*ius soli*). Лише декілька американських держав допускають застосування *безумовного права ґрунту* (*unconditional ius soli*), (Канада чи США). Тоді як набуття особою громадянства за походженням на підставі права крові (*ius sanguinis*) спрямоване, вочевидь, на збереження етнічного гомогенного середовища в державі та етнічної ідентичності діаспори.

У дослідженні чітко та послідовно викладається авторська позиція щодо визначення правової природи громадянства, розвитку його концепції, а також основні способи його набуття особою від народження (філіація) і після народження (натуралізація, оптація, трансферт). Доведено, що правова ідентичність кожної особи, яка традиційно проявляється в її імені та громадянстві, є наслідком її ціннісного світогляду, враховуючи гарантування прав людини і забезпечення національної безпеки у просторі перманентної глобалізації та міграції. До основних категорій осіб у залежності від правової ідентичності належать такі, як: громадяни, негромадяни, особи без

визначеного громадянства (апатриди), автохтони, аллохтони, біпатриди (особи з подвійним/множинним громадянством), мігранти, біженці, шукачі притулку, внутрішньо переміщені особи, представники діаспори і національних меншин та інші.

Автором розширене теоретичне уявлення про вплив громадянства на розвиток концепції вільного руху (пересування) осіб в межах Європейського Союзу у зв'язку із набуттям чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У зв'язку з цим констатовано, що найвагоміше унаочнення моделі громадянства ЄС відбулося у вигляді реалізації на практиці концепції «вільного руху (пересування) осіб», передбаченого статтею 20 (1) Угоди про функціонування Європейського Союзу. Про це свідчить вироблена Судом справедливості ЄС тривала практика, який у своїх рішеннях (зокрема, у справах *Micheletti* (1992) – подвійне громадянство, *Garcia Avello* (2003) і *Grunkin and Paul* (2006) – особливості апелятивації, *Zhu and Chen* (2004) – набуття громадянства на підставі права ґрунту *ius soli*, *Rottmann* (2010) – денатуралізація, *Iida* (2012) – множинне громадянство, *Banger* (2018) – свобода руху (пересування) осіб) обґрунтував, що «громадянство Європейського Союзу є основним статусом громадян держав-учасниць Європейського Союзу, даючи можливість тим, хто опинився у схожій ситуації, отримати однакове ставлення до них, передбачене на законодавчому рівні, незалежно від їхньої національності».

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів дисертації полягає у тому, що вони можуть бути використані: у подальших наукових дослідженнях; при підготовці нових та внесенні змін до чинних актів законодавства; при підготовці науково-практичних видань, підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій для науковців, юристів-практиків, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти юридичних спеціальностей.

Результати наукового дослідження набули практичного застосування в діяльності дипломатичних установ України щодо ідентифікації осіб,

народжених екстратериторіально від батьків, громадян України (довідка про впровадження у діяльність консульського підрозділу Посольства України у ПАР № 61612/19-050-б/н від 11.02.2019 р.); у діяльності регіональних органів Державної служби статистики України у сфері правової ідентичності особи, зокрема під час реєстрації народження дітей (довідка про впровадження № 02/-08/08 від 16.11.2018 р.), для оптимізації правозастосовної діяльності у сфері соціального захисту та гарантування основних соціальних прав людини, передбачених Конституцією України (довідка про впровадження у діяльність Луганської обласної військово-цивільної адміністрації № 9/7076-31 від 05.12.2018 р.).

Положення дисертації використовуються в освітньому процесі при викладанні навчальних дисциплін «Державне право зарубіжних країн», «Міжнародна юстиція» тощо (довідка про впровадження у діяльність Національного університету «Львівська політехніка» від № 67-01-423 від 05.03.2019 р.).

Вивчення дисертаційної роботи дає підстави вважати, що дисертант зробив певний внесок у розвиток юридичної науки, оновив як в загальних рисах, так і в деталях сучасне бачення філософсько-правової доктрини громадянства.

Між тим, віддаючи належне автору в глибокому дослідженні теми та в цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, слід відмітити наявність в ній окремих недоліків та дискусійних положень, а саме:

1. У підрозділі 1.1. дисертаційного дослідження «Стан наукових досліджень про становлення та розвиток правової доктрини громадянства (в Україні та світі)» авторка приділила значну увагу дослідженню різноманітних аспектів розуміння філософсько-правової доктрини громадянства вітчизняними та зарубіжними вченими. У зв'язку з цим, хотілося б дізнатися думку дисертантки щодо напрямів впливу основних теорій праворозуміння (природно-правова, позитивістська та соціологічна) на

формування правової доктрини інституту громадянства в контексті розвитку сучасних демократичних держав.

2. У підрозділі 2.4. дисертаційного дослідження «Доктринальне поле теорії громадянства» авторка, серед іншого, обґрунтовує, що аксіологічними основами філософсько-правової доктрини громадянства є традиційна тріада європейських цінностей: права людини, демократія та верховенство права. Таким чином, авторка, по суті, наголошує, що основу філософсько-правової доктрини сучасного громадянства складають лише три універсальні правові цінності, хоча, як відомо, на відповідні аспекти правового регулювання даного інституту справлять також суттєвий вплив як інші універсальні цінності сучасного правового розвитку (наприклад, гуманізм), так і відповідні цінності локального характеру, сформованих, зокрема, в межах тих чи інших національних держав (наприклад, національні духовні цінності). У зв'язку з цим зазначене положення дисертантки потребує додаткової аргументації під час публічного захисту.

3. У дисертаційному дослідженні авторкою наводяться окремі міркування науковців та експертів щодо співвідношення таких понять, як «громадянство» та «національність». При цьому авторкою не висловлюється чітка особиста позиція щодо сутності та змісту цих складних понять. Зокрема, висловлюючи думку стосовно переваг отримання громадянства у зв'язку з інвестицією, дисертантка відзначає, що однією з таких переваг є відсутність необхідності «змінювати національність», оскільки «вітається подвійне громадянство та не втрачається можливість отримати інші громадянства». З цього випливає, що дисертантка по суті ототожнює поняття «національність» та «громадянство», хоча в тексті дисертаційного дослідження наводяться відповідні приклади і міркування, які свідчать про розмежування цих понять. З огляду на зазначене, хотілося б почути чітку відповідь на питання, яким чином співвідносяться поняття «національність» та «громадянство», а також авторську позицію дисертантки щодо можливості

зміни громадянином національності як приналежності до певного етносу або етнічної спільноти.

4. Досліджуючи особливості впливу глобалізації на громадянство, дисертантка, серед іншого, приходять до висновку про те, що під впливом глобалізації громадянство зазнає часткової деформації, яка проявляється, зокрема, у тому, що: втрачається територіальна «прив'язаність» для народжених поза кордонами держави на підставі застосування права крові *ius sanguinis*, диверсифікується ціннісна сутність громадянства у випадку набуття громадянства у зв'язку з інвестицією, зменшується концептуальність громадянства як реального та ефективного зв'язку між особою та державою у контексті біпатризму чи безгромадянства *de facto*. У зв'язку з цим, цікаво було б дізнатися позицію авторки щодо шляхів та засобів зменшення негативного впливу глобалізації на громадянство.

5. Значно підсилило б в цілому позитивне враження від роботи дослідження авторкою питання щодо співвідношення правової ідентичності з моральною та релігійною ідентичністю та впливом останніх на аксіологічну складову громадянства.

Водночас, необхідно підкреслити, що зазначені недоліки та зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження опубліковані в монографії та 50 публікаціях, з них чотири колективні монографії, з яких одна англійською мовою, видана за кордоном (у Польщі); один словник; один навчальний посібник; 25 наукових статей: 20 з яких – у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань України, з них 12 – у журналах, які індексуються у міжнародних наукометричних базах даних (одна англійською мовою у співавторстві); дві статті у наукових періодичних іноземних виданнях держав Європейського Союзу (у Польщі), з яких одна у співавторстві англійською мовою, а також у 15 тезах виступів на науково-практичних заходах (з них шість за кордоном

англійською мовою). Загальний обсяг дисертації становить 523 сторінки, з них 400 сторінок основного тексту.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації.

Враховуючи викладене, можна зробити обґрунтований висновок, що дисертаційне дослідження Софінської Ірини Дмитрівни на тему: «Філософсько-правова доктрина громадянства», подане на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – «філософія права», відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, а його авторка – Софінська Ірина Дмитрівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

**Завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
академік НАПрН України**

Н. М. Оніщенко



Підпис: *Оніщенко Н. М.*
ПОСВІДЧУЮ
Вчений секретар Інституту
держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
18. 06 2018